

مسائل نظامی و استراتژیک معاصر

دکتر بهادر امینیان جزی

تهران

۱۳۹۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	بخش نخست: مباحث مفهومی و نظری
۶	فصل اول: بیان مسائل: فهم مسئله استراتژیک
۶	مقدمه
۷	۱-۱ مسئله استراتژیک به چه معناست؟
۹	۱-۲ مفهوم استراتژی
۱۰	۱-۳ نمونه‌های مسائل استراتژیک
۱۰	۱. جنگ‌های ایران و روس
۱۱	۲. تدوین استراتژی درازمدت آمریکا در دوران جنگ سرد
۱۲	۳. استراتژی‌های غلط صدام حسین
۱۳	۴. تصمیم‌های استراتژیک آمریکا
۱۴	۱-۴ درک مسائل استراتژیک سلبی با تأثیرات مثبت
۱۵	۱-۵ مطالعات استراتژیک
۱۸	۱-۶ مطالعات استراتژیک در ایران
۱۹	۱. مجامع دانشگاهی
۱۹	۲. نیروهای مسلح
۲۱	۳. مؤسسات دولتی
۲۱	۴. بخش غیردولتی
۲۲	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۲۳	فصل دوم: تحولات مفهوم استراتژی
۲۳	مقدمه
۲۴	۲-۱ معنای استراتژی و تحولات کاربرد آن

صفحه	عنوان
۲۶	۲-۲ روند تاریخی جنگ و استراتژی در مراحل مختلف
۲۷	۱. دوران باستان
۳۱	۲. قرون وسطی
۳۳	۳. رنسانس و عصر جدید
۳۶	۲-۳ تحول مفهوم استراتژی و جنگ از قرن بیستم
۴۱	۲-۴ کاربرد مفهوم استراتژی در تاریخ اسلام
۴۲	۲-۵ جنگ و استراتژی
۴۲	ریشه‌های جنگ
۴۳	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۴۵	فصل سوم: استراتژیست‌های برجسته تاریخ
۴۵	مقدمه
۴۶	۳-۱ سون تزو
۴۹	۳-۲ دوران اسلامی
۴۹	۱. پیامبر اکرم (ص)
۵۳	۲. حضرت علی (ع)
۵۳	۳-۳ اندیشمندان ایرانی
۵۴	۱. کورش
۵۶	۲. داریوش
۵۸	۳-۴ دوران جدید
۵۹	۱. ماکیاولی
۶۲	۲. کلاوزویتس
۶۸	۳. لیدل هارت
۷۰	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
	بخش دوم: سیر تحول مسائل استراتژیک
۷۲	فصل چهارم: مسائل استراتژیک در دوران جهان دوقطبی
۷۲	مقدمه
۷۴	۴-۱ دوران جنگ سرد و نظام دوقطبی
۷۷	۴-۲ تلگراف جورج کنان و دکترین ترومن
۷۸	۴-۳ طرح مارشال و محوریت دلار
۷۹	۴-۴ شوروی و محاصره نظامی برلین غربی

صفحه	عنوان
۸۰	۴-۵ شکل‌گیری ناتو با افزایش تهدیدها
۸۱	۴-۶ جنگ کره تلاشی برای تغییر موازنه و اندیشه جنگ محدود
۸۳	۴-۷ دوران توازن وحشت
۸۴	بازدارندگی
۸۵	۴-۸ پیمان ورشو
۸۶	۴-۹ بحران کوبا
۸۸	۴-۱۰ ریچارد نیکسون در شهر ممنوعه
۸۹	۴-۱۱ جنگ ویتنام
۹۱	۴-۱۲ جنگ افغانستان
۹۲	۴-۱۳ پایان جنگ سرد و لغو پیمان ورشو
۹۳	۴-۱۴ تکامل دکترین‌های بازدارندگی در طول جنگ سرد
۱۰۰	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۱۰۱	فصل پنجم: تحولات استراتژیک دوران پساجنگ سرد
۱۰۱	مقدمه
۱۰۲	۵-۱ فروپاشی نظام دوقطبی و حاکمیت دوران گذار و تبعات استراتژیک آن
۱۰۶	۵-۲ تلاش آمریکا در حل سندرم ویتنام در جنگ خلیج فارس
۱۰۸	۵-۳ حضور آمریکا در منطقه خاورمیانه
۱۱۰	۵-۴ تبعات استراتژیک واقعه ۱۱ سپتامبر
۱۱۵	۵-۵ ظهور و نقش گرفتن قدرت‌های منطقه‌ای و استراتژی آن‌ها
۱۱۶	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
	بخش سوم: مفاهیم استراتژیک
۱۱۹	فصل ششم: نقش و کارویژه‌های نیروی مسلح
۱۱۹	مقدمه
۱۲۱	۶-۱ کارویژه و نقش نیروهای مسلح در صحنه خارجی
۱۲۶	۶-۲ کارویژه و نقش نیروهای مسلح در صحنه داخلی
۱۳۰	۶-۳ کارویژه نیروی مسلح در سیاست خارجی در دوران جدید
۱۳۳	۶-۴ مجتمع‌های صنعتی نظامی
۱۳۷	۶-۵ چگونگی بین‌المللی شدن مجتمع‌های نظامی - صنعتی
۱۴۱	۶-۶ اتاق‌های فکر
۱۴۳	نحوه توسعه و گسترش نفوذ
۱۴۴	برای تحقیق و مطالعه بیشتر

صفحه	عنوان
۱۴۶	فصل هفتم: کاربرد زور در عرصه خارجی
۱۴۶	مقدمه
۱۴۷	۷-۱ استراتژی قایق‌های توپ‌دار
۱۵۱	۷-۲ استراتژی بازدارندگی
۱۵۵	۷-۳ استراتژی دیپلماسی اجبارآمیز
۱۵۷	۷-۴ اندیشمندان دیپلماسی اجبار
۱۶۰	۷-۵ ایالات متحده آمریکا و کاربرد دیپلماسی اجبار
۱۶۲	۷-۶ ایالات متحده آمریکا و به کارگیری دیپلماسی اجبارآمیز در قرن بیست و یکم
۱۶۳	۷-۷ جمهوری اسلامی ایران و دیپلماسی اجبارآمیز
۱۶۴	سایر اشکال زور در عرصه خارجی
۱۶۵	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۱۶۷	فصل هشتم: تأثیر استراتژیک تحول تسلیحات و فناوری نظامی
۱۶۷	مقدمه
۱۶۸	۸-۱ ورود سلاح آتشین و تحول در جنگ
۱۷۰	۸-۲ تحول در جنگ زمینی
۱۷۲	۸-۳ تحول در جنگ دریایی
۱۷۶	زیردریایی
۱۷۷	۸-۴ تحول در جنگ هوایی
۱۷۹	۸-۵ تسلیحات اتمی
۱۸۵	انقلاب در نگرش به امور نظامی
۱۸۷	۸-۶ جنگ سایبری و تسلیحات سایبری
۱۹۰	۸-۷ پهپادها
۱۹۱	۸-۸ تجارت تسلیحات و بودجه‌های نظامی
۱۹۲	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۱۹۴	فصل نهم: اتحاد و همکاری استراتژیک در محیط استراتژیک
۱۹۴	مقدمه
۱۹۵	۹-۱ ویژگی‌های محیط استراتژیک
۱۹۸	۹-۲ استراتژی انزوای طلبی
۲۰۰	۹-۳ استراتژی بی‌طرفی
۲۰۱	۹-۴ استراتژی عدم تعهد
۲۰۲	۹-۵ استراتژی اتحاد

صفحه	عنوان
۲۰۶	۹-۶ اتحاد استراتژیک
۲۰۷	۹-۷ اتحاد استراتژیک پس از دوران دوقطبی
۲۰۹	۹-۸ مسائل استراتژیک ایران و اتحاد راهبردی
۲۱۳	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۲۱۴	فصل دهم: جنگ نامتقارن و تروریسم
۲۱۴	مقدمه
۲۱۵	۱۰-۱ جنگ نامتقارن
۲۱۸	۱۰-۲ زمینه‌ها و ریشه‌های بروز جنگ‌های نامتقارن
۲۱۹	۱۰-۳ گونه‌شناسی منازعات نامتقارن
۲۱۹	تروریسم
۲۳۰	شورش
۲۳۱	نسل‌کشی
۲۳۲	جنگ‌های چریکی
۲۳۴	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
بخش چهارم: خلع سلاح و کنترل تسلیحات	
۲۳۷	فصل یازدهم: خلع سلاح و کنترل تسلیحات
۲۳۷	مقدمه
۲۳۷	سیر تاریخی معاهدات خلع سلاح و کنترل تسلیحات
۲۴۱	۱۱-۱ مفاهیم و نظریات خلع سلاح و کنترل تسلیحات
۲۴۲	۱۱-۲ نقش سازمان ملل متحد در خلع سلاح بین‌المللی
۲۴۳	ترتیبات دائم ملل متحد برای خلع سلاح
۲۴۴	ترتیبات موقت ملل متحد برای خلع سلاح
۲۴۵	۱۱-۳ آژانس بین‌المللی انرژی اتمی
۲۴۸	۱۱-۴ معاهده منع جامع آزمایش‌های هسته‌ای (CTBT)
۲۵۰	۱۱-۵ ارزیابی معاهدات منع اشاعه هسته‌ای
۲۵۰	۱۱-۶ سایر معاهده‌های فراگیر خلع سلاح: معاهده‌های خلع سلاح شیمیایی و مین‌های ضدنفر
۲۵۳	۱۱-۷ مین‌ها و تله‌های انفجاری
۲۵۴	۱۱-۸ ترتیبات کنترل تسلیحات چندجانبه
۲۵۵	۱۱-۹ ترتیبات کنترل تسلیحات دوجانبه
۲۵۵	پیمان موشک‌های ضدبالستیک (ABM) و پیمان تحدید موشک‌های قاره‌پیما (ICBM)
۲۵۹	برای تحقیق و مطالعه بیشتر

	بخش پنجم: جمهوری اسلامی ایران و مسائل استراتژیک معاصر
۲۶۱	فصل دوازدهم: مباحث استراتژیک جمهوری اسلامی ایران
۲۶۱	مقدمه
۲۶۲	۱۲-۱ نقش استراتژیک ایران در دوران دوقطبی
۲۶۶	۱۲-۲ جزایر سه گانه ابوموسی، تنب کوچک و تنب بزرگ و جدایی بحرین
۲۶۹	۱۲-۳ حمله شوروی به افغانستان
۲۷۱	۱۲-۴ انقلاب اسلامی ایران
۲۷۲	۱. دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۲۷۴	۲. هشت سال دفاع مقدس: نماد تنهایی تاریخی ایران و پیدایش فرهنگ استراتژیک نوین
۲۷۷	۳. تحولات استراتژیک در جنگ
۲۷۹	۴. تحولات استراتژیک پس از پایان جنگ
۲۸۱	۱۲-۵ دوران پس از ۱۱ سپتامبر
۲۸۲	۱۲-۶ محیط استراتژیک ایران در قرن بیست و یکم
۲۸۴	۱۲-۷ نقش منطقه‌ای ایران
۲۸۵	۱۲-۸ ابعاد استراتژیک مسائل داخلی
۲۸۶	۱۲-۹ ابعاد استراتژیک مسائل کمتر سیاسی
۲۸۷	برای تحقیق و مطالعه بیشتر
۲۸۹	منابع

مقدمه

مسائل استراتژیک یکی از مهم‌ترین و به‌روزترین مباحثی است که همواره در عرصه‌های دانشگاهی یا اجرایی مطرح بوده است. ایران به دلایل جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی در دهه‌های اخیر درگیر مسائل متعدد استراتژیک بوده است که نسل گذشته از نزدیک در آن مشارکت داشته یا شاهد تکوین و تأثیر آن بوده است و نسل امروز، که دانشجویان کشور را شامل می‌شود، علاوه بر مطالعه و تحلیل آن، خود نیز در بخش‌های مهم و حتی انواع جدید آن مشارکت دارد و تأثیر آن را از نزدیک احساس می‌کند.

بنابراین، تأثیر مسائل استراتژیک بر سرنوشت ایران، ضرورت بررسی و فهم علمی آن را بیشتر می‌کند. انتظار می‌رود ادبیات علمی این مسائل نیز در ایران رشد کند و توسعه یابد، اما در واقع چنین نیست و ادبیات علمی مسائل استراتژیک در ایران رشد چندانی نداشته است و حتی با وجود واحد درسی به همین نام در دانشگاه‌ها، کتاب درسی به‌روز، جدید و متناسب با اوضاع فعلی ایران، در این باره بسیار کم تألیف شده است. استادان دانشگاه‌های کشور و نیز دانشجویان این درس همواره از کمبود منبعی که بتوانند به آن مراجعه کنند، گلایه می‌کنند؛ منبعی که نه تنها به‌روز باشد و مسائل جدید در حال گسترش و تحول را در بر گیرد، بلکه مسائل کشورمان را نیز بررسی کند. در این کتاب، ما برآنیم با بیان و تحلیل مسائل استراتژیک بومی و تجربه‌های کشورمان این کمبود را جبران کنیم.

فکر نگارش این کتاب در طول ده‌ها سال تدریس و پژوهش، و نیز نظارت و مشارکت عملی در مسائل استراتژیک کشور در برهه‌های حساس تاریخی شکل گرفت. کشورمان در چند دهه اخیر دائماً درگیر مسائل استراتژیک و سیاسی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. کمتر کشوری چنین تجربه‌ای غنی در مسائل استراتژیک داشته است. بنابراین، در جایگاه عضوی از جامعه علمی و اجرایی مسائل استراتژیک در طول چهار دهه گذشته همواره درگیر مسائل، بحران‌ها و سؤالات سیاسی، امنیتی و استراتژیک بوده‌ایم که به بحث و پاسخ دقیق بومی نیاز داشته‌اند. ایران به‌مثابه بازیگری مستقل، که به هیچ بازیگر دیگری متکی

نیست و در محیطی پیچیده و در حال گذار هدف بسیاری از قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است، باید در مقابل همه این بحران‌ها به سرعت و با اتکا بر تحلیل و ارزیابی خود عکس‌العمل نشان دهد تا در شرایط پیچیده و متغیر منطقه‌ای و بین‌المللی غافلگیر نشود.

مانند سایر عرصه‌های علمی و اجرایی، سؤالات مطرح‌شده و پیچیدگی‌های مسائل و ضرورت یافتن پاسخ و راه‌حل مناسب برای آن‌ها در مسائل استراتژیک نوعی پویایی گسترده ایجاد کرده است. اگرچه ادبیات علمی و دانشگاهی می‌توانست در سطح بین‌الملل در پاسخ به این مسائل یاری‌بخش باشد، به دلیل ویژگی‌های خاص مسائل داخلی چاره‌ای جز اندیشیدن، تطبیق و یافتن راه‌های بومی نبوده است. به تدریج در ایران نوعی فرهنگ استراتژیک نیز شکل گرفت و تکامل یافت؛ این فرهنگ شیوه عمل ایران را در مقابله مستمر با بحران‌ها و مشکلات مشخص می‌کرد. این اضطرار و درگیری مستمر در مسائل استراتژیک، رویارویی با بحران‌ها و مشکلات و عمل براساس فرهنگ استراتژیک ملی، در جامعه استراتژیک ایران نوعی بلوغ و پیشرفت علمی ایجاد کرده است. بنابراین، باید مباحث و ادبیات علمی بومی نیز بر واقعیت‌ها و شرایط ملی ما منطبق و براساس تجارب گران‌بار ملی تدوین شوند.

در تدوین این کتاب تمام آثار منتشرشده به زبان فارسی و حجم انبوهی از آثار و نوشته‌های انگلیسی در این زمینه را مطالعه کرده‌ام. در این پژوهش از همکاری آقایان سید حسام‌الدین زمانی و علی صانعیان بهره برده‌ام، اما قصدم این بود که کتاب فقط نتیجه مطالعات نظری نباشد، بلکه مجموعه‌ای از تجارب طولانی کشورم و به‌ویژه تجارب چهار دهه گذشته خودم و افراد مجرب در این زمینه باشد.

تجربه مشارکت و حضور در انقلاب، وقایع کردستان، دفاع مقدس و سپس مشارکت در تدوین بخش‌هایی از استراتژی و تاریخ دفاع مقدس، بررسی مسائل استراتژیک در دوران تحصیل، تجربه سی سال تدریس استراتژیک در سطوح گوناگون، گذراندن دوره یک‌ساله علوم استراتژیک در پاکستان، برعهده داشتن ریاست پژوهشکده علوم استراتژیک به مدت ده سال، حضور در مناطق بحرانی همانند لبنان، افغانستان، بوسنی و هرزگوین، عراق، همکاری با بخش‌های مطالعات استراتژیک در وزارت دفاع، شورای عالی امنیت ملی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مسئولیت بخش استراتژی دفتر مطالعات وزارت خارجه، همکاری و تدریس در دانشگاه عالی دفاع ملی، سفیر ایران در رومانی، تعامل با مراکز مطالعات استراتژیک و سیاسی کشورهای مختلف جهان، مسئولیت، شرکت و ارائه مطلب در ده‌ها همایش علمی در مسائل سیاسی و استراتژیک، همکاری با نشریات علمی سیاست دفاعی، مطالعات جهان اسلام و

سیاست خارجی و داشتن مسئولیت در آنها، تدوین چندین کتاب و حدود سی مقاله علمی - پژوهشی در مسائل استراتژیک، راهنمایی ده‌ها پروژه و پایان‌نامه در مسائل استراتژیک و امنیتی و نظارت بر آنها بخشی از تجارب مسائل استراتژیک فردی از نسل من است؛ البته باید اقرار کنم که هنوز در ابتدای راه پرفراز و نشیب هستم.

در طول سه دهه گذشته، به فراخور مطالعات دانشگاهی یا شرایط و تجارب کشور، ده‌ها مقاله در زمینه‌های گوناگون مسائل استراتژیک تدوین و از بخش زیادی از آنها در این کتاب استفاده کرده‌ام.

پس از پایان هر فصل، معمولاً آن را به افراد زبده می‌سپردم تا دیدگاه‌هایشان را درباره آن فصل بیان کنند؛ بسیاری از آنها در پیشبرد روند پژوهش به من کمک‌های ارزنده‌ای کردند. کوشیدم از تجارب و دانش اساتید، دست‌اندرکاران، متخصصان مسائل استراتژیک کشور تا حد امکان بهره ببرم. علاوه بر این، بازخورد نوشته‌ها را از طیف گسترده و متنوعی گرفتم و در این زمینه از تعداد زیادی از دانشجویانم در دوره کارشناسی ارشد دانشکده وزارت خارجه کمک گرفتم؛ اغلب آنها فارغ‌التحصیل رشته کارشناسی علوم سیاسی دانشگاه‌های متفاوتی بودند و تجربه این درس را داشتند و برخی هم فارغ‌التحصیل سایر رشته‌ها بودند. برخی از دانشجویان سابق هم که دوران درس کارشناسی ارشد خود را به پایان رسانده‌اند، آراء مفیدی ارائه دادند. همچنین، مباحث را برای برخی افرادی که با این مباحث درسی آشنایی نداشتند، مثلاً دانشجویان سال اول برخی رشته‌ها فرستادم. بازخورد آراء آنها مرا در تنظیم مجموعه‌ای پالایش‌یافته‌تر کمک کرد.

در این مجال، از همه کسانی که در تدوین این کتاب نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم؛ بدون کمک و یاری و نظر آنها این کتاب آماده نمی‌شد و اشکالات زیادی داشت. همراهان و همیارانی بودند که کمک‌های شایانی در پیشبرد این پژوهش کرده‌اند و نمی‌خواهند در اینجا نامی از آنها برده شود، اما از میان آنها نام برخی را مشخصاً ذکر می‌کنم: آقایان زمانی و صانعیان در طول یک سال گذشته که متن در حال نگارش نهایی بود، برای تکمیل مباحث کتاب پیشنهادهایی می‌دادند و گاهی مباحثی را آماده کردند؛ آقای درودیان با تلاش بسیار ضمن نوشتن بخشی از مطالب در تکمیل برخی دیگر نقش داشتند. آقایان دکتر هاجری، معاون پژوهشی وقت سازمان مطالعه و تدوین (سمت)، و آقای سید رسول موسوی در تکوین اولیه انگیزش نگارش این کتاب و نیز تکمیل آن بسیار یاری‌رسان بودند. آقای سعید علیخانی ضمن ارائه پیشنهادهای مناسب، در رفع مشکلات کوشا بودند. سرکار خانم مستوفی در «سمت»

پیگیرانه در به انجام رساندن کتاب تلاش کردند. همچنین از همه عزیزان و همیارانی که نامشان در اینجا ذکر نشده، صمیمانه تشکر می‌کنم.

شایان ذکر است که پژوهش پیش‌رو کاستی‌ها و مشکلاتی دارد؛ از خوانندگان محترم، به‌ویژه استادان فاضل و دانشجویان این رشته می‌خواهم در اصلاح این نواقص در ویرایش‌های بعدی کتاب یاری رسانند.